

ZMIANY ROZMIESZCZENIA LUDNOŚCI KARPAT POLSKICH W XIX I XX WIEKU

Maria Soja, Andrzej Zborowski

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Studia nad rozwojem i rozmieszczeniem ludności należą w naukach geograficznych do często eksplorowanych tematów. Warto jednak nadmienić, że zazwyczaj badania te nie były traktowane jako odrębne zagadnienie. Stąd też w polskiej literaturze z zakresu geografii ludności stosunkowo nieliczne są pozycje poświęcone wyłącznie problematyce rozmieszczenia ludności. Najczęściej tematyka ta jest jednym z wątków opracowań powiązanych z kwestiami narodowościowymi, strukturami demograficznymi, przyrostem naturalnym oraz migracjami.

Na polu badań geografii ludności poczesne miejsce zajmuje ośrodek krakowski. Z polskich geografów pierwszy zainteresował się tą problematyką L. Sawicki, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Już w 1910 r. opublikował on rozprawę o rozmieszczeniu ludności w Karpatach Zachodnich (Sawicki, 1910). Jest to pierwsza polska praca poświęcona analizie rozmieszczenia ludności, w tym rozmieszczenia mieszkańców Karpat. Tematykę tę, odnoszącą się do Karpat, kontynuowali później W. Kubijowicz (1925) i W. Ormicki. Odnotować trzeba dwie prace tego ostatniego autora: dotyczącą rozmieszczenia ludności wiejskiej w Polskich Karpatach Zachodnich (Ormicki, 1934) oraz omawiającą problematykę granic pojemności ludnościowej w województwie krakowskim (Ormicki, 1937). W ostatniej z wymienionych pozycji pojawiła się, jako jedna z pierwszych w polskiej geografii, mapa ludności, w której autor zastosował wskaźnik gęstości zaludnienia.

W okresie powojennym tematyka rozmieszczenia ludności w Karpatach nie była podejmowana aż do przełomu lat 80. i 90. XX wieku, gdy w ramach badań nad depo-

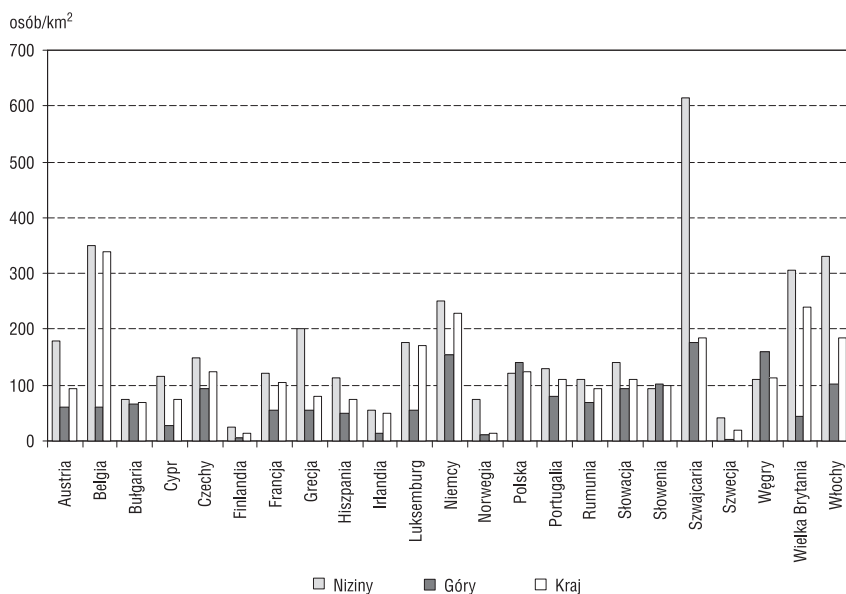
pulacją wsi polskiej region Karpat uzyskał szereg opracowań wykonanych pod kierunkiem A. Jelonka (Jelonek, 1990a,b; Długosz, Soja, 1990, 1995; Górka, 1990; Guzik, 1990; Zborowski, 1990). Tematyka ta była rozwijana przez wspomnianych autorów także w innych opracowaniach (Guzik, Zborowski, 1985a,b; Soja, 1991, 2001, 2002, 2004, 2008; Zborowski, 1992). Do oddzielnych opracowań zaliczyć należy prace poświęcone rozmieszczeniu i jego przemianom w regionie miejskim Krakowa, które prezentują przemiany gęstości zaludnienia jako funkcję odległości od jego centrum (Bromek, 1964), oraz zmiany dystrybucji ludności jako wyraz przemian funkcjonalnych poszczególnych stref rozwoju społeczno-gospodarczego regionu miejskiego (Zborowski, 2005).

Celem opracowania jest przedstawienie – na tle ogólnego rozwoju ludnościowego Karpat Polskich w latach 1869–1988 – zmian w rozkładzie (układach) przestrzennym redystrybucji ludności i zwrócenie uwagi na zjawiska oraz procesy temu towarzyszące. Badania opierają się na danych pochodzących ze spisów austriackich (1869–1910) i polskich (1921–1988), ujednoliconych, a więc porównywalnych w czasie i przestrzeni. Dla ostatniego dwudziestolecia wykorzystano materiały źródłowe pochodzące ze statystyki bieżącej. Redystrybucję ludności omówiono w oparciu o parametr gęstości zaludnienia, rozpatrywany w ujęciu profili przecinających omawiany region z zachodu na wschód, a także w układzie pionowym, tj. według pięter wysokościowych nad poziomem morza.

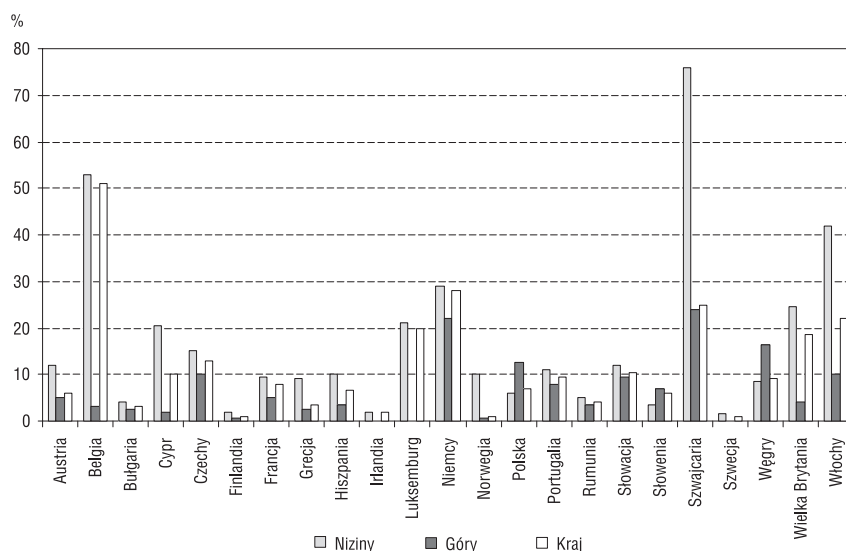
Analiza rozmieszczenia ludności i jej zmian w Karpatach Polskich skłania do zwrócenia uwagi na proporcje kształtowania się zaludnienia w górskich terenach krajów Unii Europejskiej wraz z Norwegią i Szwajcarią w relacji do terytorium państwa (*Mountain Areas in Europe...*, 2004). Udział osób zamieszkujących obszary górskie wśród ogółu ludności danego kraju jest w Europie wyraźnie zróżnicowany i waha się od 0,8% w Belgii do 84,2% w Szwajcarii. Znaczna część obywateli zamieszkuje tereny górskie także w innych krajach alpejskich (Słowenia 64,9%, Austria 49,8%). Polskie góry są miejscem stałego pobytu dla jedynie 5,8% ogółu mieszkańców Polski.

Istniejące zróżnicowanie między krajami w zakresie gęstości zaludnienia terenów górskich oraz nizinnych dobrze oddaje rycina 1. Przeciętnie w krajach Unii Europejskiej, wraz z Norwegią i Szwajcarią, gęstość zaludnienia w górach jest znacznie niższa od wartości tego wskaźnika występujących na obszarach nizinnych. Od tej reguły są jednakże wyjątki, a wśród nich jest Polska, gdzie przeciętna gęstość zaludnienia w górach jest wyższa od tej notowanej na nizinach. W polskich obszarach górskich wskaźnik gęstości zaludnienia sięga 130 osób/km², na nizinach nie przekracza zaś 120 osób/km². Podobny układ gęstości zaludnienia w relacji góry-niziny występuje na Węgrzech i w Słowenii. Na Węgrzech jednak obszary górskie pojawiają się w zaledwie kilkunastu gminach. Należy zauważyć, że wskaźnik gęstości zaludnienia w polskich górach jest, nie licząc Węgier, trzecim co do wielkości w analizowanej grupie krajów, po Szwajcarii i Niemczech.

Specyfikę zaludnienia w polskich górach oddaje także udział miejscowości z gęstością zaludnienia przekraczającą 200 osób/km² (ryc. 2). Miejscowości takie stano-

Ryc. 1. Gęstość zaludnienia w państwach Unii Europejskiej oraz Norwegii i Szwajcarii, w podziale na tereny górskie i nizinne

Ryc. 2. Udział obszarów o gęstości zaludnienia powyżej 200 osób/km² w państwach Unii Europejskiej oraz Norwegii i Szwajcarii, w podziale na tereny górskie i nizinne

Źródło rycin 1 i 2: *Mountain Areas in Europe...*, 2004.

wią 12% ogółu wsi i miast w Polsce. Wyższy odsetek gęsto zaludnionych miejscowości górskich występuje jedynie na Węgrzech, w Niemczech i Szwajcarii. Ta krótka analiza porównawcza wskazuje na bardzo dużą gęstość zaludnienia obecną po dziś dzień w polskich górach, w tym w Karpatach Polskich. Świadczy o tym między innymi wysoki, jak na warunki europejskie, odsetek miejscowości ze znaczną gęstością zaludnienia, przekraczającą 200 osób/km².

Rozwój demograficzny Karpat Polskich w latach 1869–1998 – zgodnie z typami wzrostu ludności J.M. Poursina (1971) – był umiarkowany. Średnia roczna stopa wzrostu w regionie tym wynosiła 0,64%, a liczba ludności wzrosła z 1,3 mln osób w 1869 r. do ponad 2,4 mln w 1998 r. Perspektywa sekularna badań pozwala wyróżnić pięć etapów rozwoju ludnościowego: pierwszy – obejmujący lata 1869–1910, drugi – lata 1910–1921, trzeci – odnoszący się do lat 1921–1931, czwarty – lat 1931–1950 i piąty – przypadający na lata 1950–1988. Pierwszy i piąty etap cechował się umiarkowanym wzrostem liczby ludności (0,5–1,0%), natomiast trzeci, sięgający lat międzywojennych, miał cechy rozwoju szybkiego (1,0–1,5%). Jedynie etapy drugi i czwarty, związane z pierwszą i drugą wojną światową, cechował spadek zaludnienia.

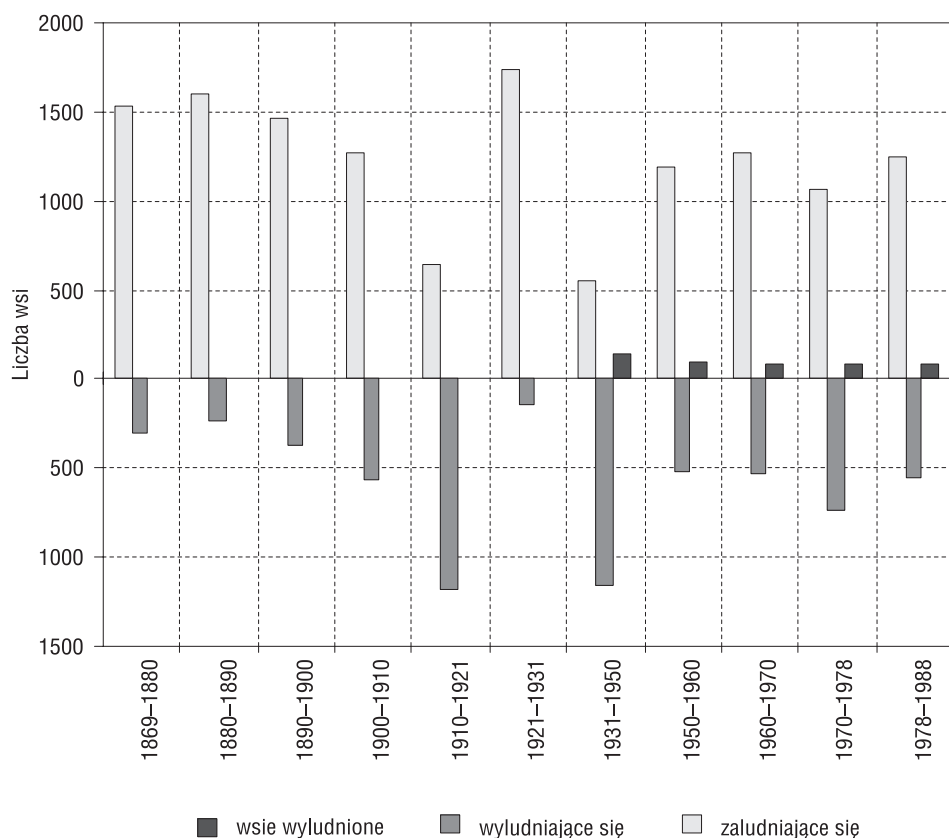
Pod koniec XX wieku Karpaty skupiały ponad 11% ludności wiejskiej i około 4% ludności miejskiej Polski. Był i jest to region słabo zurbanizowany, tylko ponad 1/3 ogółu jego mieszkańców mieszka w miastach, głównie w małych i średnich (Zborowski, 1995).

Karpaty wyróżnia – na tle innych regionów górskich Polski czy Europy, które się wyludniają – specyficzny wzorzec rozwoju demograficznego. Cechuje go wzrost liczby ludności zakłócany klęskami demograficznymi związanymi z wojnami. Każdorazowo jednak po tych klęskach następował powrót do progresywnego wzorca rozwoju, ale charakteryzującego się już nieco innym tempem wzrostu zaludnienia (Soja, 2008).

Stały rozwój demograficzny Karpat potwierdzają badania nad zmianami zaludnienia wsi, rozpatrywanymi w dwóch kategoriach dynamiki zaludnienia za lata 1869–1988: wsi o przyroście ludności i wyludniających się (ryc. 3). Udział wsi cechujących się wzrostem zaludnienia w poszczególnych przekrojach czasowych sięgał od 90% (lata 1880–1890, 1921–1931) do 60% ogółu wsi (1970–1978). Wsie wyludniające się stanowiły wprawdzie w niektórych okresach około 1/3 ogółu, ale – jak na tereny typowo górskie – taki udział można uznać za niewielki. Należy jednak odnotować fakt, że w ostatnim, piątym okresie rozwoju ludnościowego pojawiły się wsie całkowicie wyludnione, ale ich udział w skali całego regionu był znikomy.

Przez ponad stulecie liczne miejscowości o typie wzrostowym, jak i mniej liczne wsie cechujące się ubytkiem ludności tworzyły w Karpatach zwarte powierzchniowo obszary, częściej o przebiegu równoleżnikowym niż południkowym. Ten charakterystyczny pasmowy układ dobrze oddaje zróżnicowana przestrzennie gęstość zaludnienia. Wzrosła ona średnio w tym czasie prawie dwukrotnie, z 68 osób/km² w 1869 r. do 98 osób/km² w 1931 r., i 130 osób/km² w 2009 r.

Początkowo w XIX wieku obszary największej koncentracji ludności miały charakter punktowy, a tymi punktami były miasta. Poszerzając stopniowo swój zasięg przestrzenny, obszary te obejmować zaczęły w pierwszej kolejności tereny wiejskie

Ryc. 3. Wsie Karpat Polskich według kategorii zmian zaludnienia w latach 1869–1988

Źródło: opracowano na podstawie danych austriackich (1869–1910) i polskich (1921–1988) spisów ludności.

stanowiące ich otoczenie, a następnie, rozlewając się na zewnątrz, tworzyły szerokie pasma. W ciągu pół wieku (1869–1931) ukształtowały się dwa obszary o największej gęstości zaludnienia: pierwszy tworzyły miasta i wsie wzdłuż wewnątrzkarpackiej linii kolejowej, a drugi miejscowości w zachodniej części regionu, położone na Pogórzu Śląskim, w Kotlinie Żywieckiej i na Pogórzu Wielickim. Znacznie mniejszy był podobny obszar wzdłuż północnej granicy Karpat, na Pogórzu Wiśnickim i Pogórzu Dynowskim. Obok tych stref o przebiegu równoleżnikowym zaznaczyły się pasy południkowe, zwłaszcza na osi Kraków–Zakopane, Tarnów–Krynica i Rzeszów–Strzyżów–Krosno. Biorąc pod uwagę dotychczasową tendencję, wydaje się, że ciągi te będą się w przyszłości wypełniać.

Koncentracja ludności (miejskiej i wiejskiej) wzdłuż wewnątrzkarpackiej linii kolejowej dowodzi wpływu miast na wiejskie zaplecze. Jak podaje D. Szymańska (2009),

miasto jest często lustrzanym odbiciem cech swojego zaplecza, inaczej regionu. Obszary wiejskie zmieniające się pod wpływem jego rozwoju są dowodem następowania po sobie, z coraz większym natężeniem, kolejnych etapów demograficznego wypełniania się przestrzeni wiejskiej między miastami. Pod koniec XX wieku wypełnianie to wystąpiło na terenach położonych wzdłuż północnej granicy Karpat, a mianowicie na południe od Krakowa, na wschód od Bielska-Białej, na południe od Tarnowa i Rzeszowa oraz koło Nowego Sącza i Sanoka.

Przestrzeń między zwartymi obszarami koncentracji ludności zajmują tereny wiejskie, charakteryzujące się niskimi wskaźnikami gęstości zaludnienia (zwłaszcza na wschodzie regionu). Najniższe notowane są w południowo-wschodniej części Karpat. Średnia gęstość zaludnienia spada tam poniżej 1 osoby/km² (np. wsie gmin Lutowska i Baligród). Do tego dochodzi kilkadziesiąt wsi „pustych”, całkowicie wydłubionych, tworzących w krajobrazie regionu obszary bezludne.

W zróżnicowaniu przestrzennym średniej gęstości zaludnienia pojawiły się istotne prawidłowości nawiązujące do pasmowego układu jednostek fizycznogeograficznych. Wyznaczono więc trzy profile gęstości zaludnienia przecinające Karpaty Polskie z zachodu na wschód:

profil A – północny, przez Pogórza Karpackie, długości 258 km, od Międzybrodzia Bialskiego (0 km), przez Mucharz (21 km), Sułkowice (38 km), Myślenice (49 km), Grabie (79 km), Bogoniowice (131 km), Czchów (106 km), Brzyska (161 km), Lublę (187 km), Lutczę (206 km), Iskań (238 km), Reczpol (248 km), aż po Ostrów koło Przemyśla (258 km);

profil B – wewnętrzny, wzdłuż linii kolejowej, długości 342 km, od Żywca (0 km) przez Maków Podhalański (42 km), Jordanów (60 km), Mszanę Dolną (85 km), Limanową (118 km), Nowy Sącz (148 km), Grybów (175 km), Gorlice (201 km), Jasło (226 km), Krosno (251 km), Sanok (290 km), Lesko (306 km), Ustrzyki Dolne (334 km) po Krościenko na granicy wschodniej (342 km);

profil C – południowy, przez Beskidy Zachodnie i Bieszczady, długości 251 km, od Zwardonia (0 km), przez Orawkę (30 km), Łopusznę (60 km), Kadcze (88 km), Berest (118 km), Hańczową (133 km), Wołowiec (153 km), Kamionkę (180 km), Tokarnię (200 km), Łukowe (215 km), Uherce Mineralne (227 km), Myczkowce (231 km) aż po Krościenko (251 km).

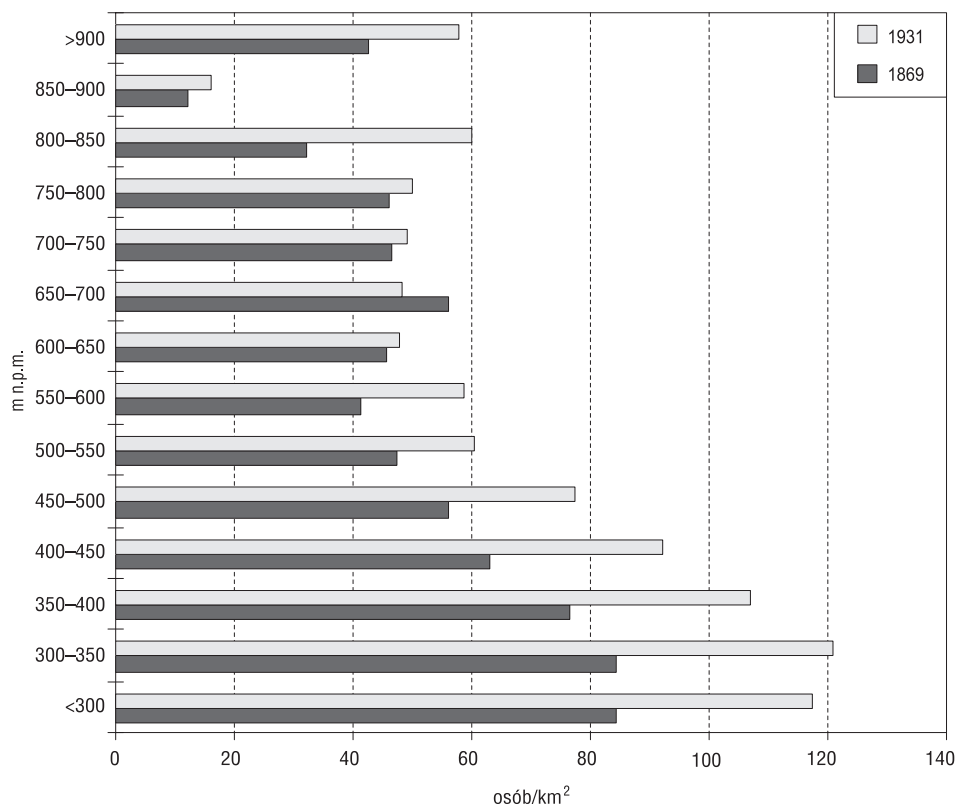
Profile te różnicuje rzeźba terenu, dostępność komunikacyjna, poziom zagospodarowania i urbanizacji. W latach 1869–1931 postępował systematyczny i prawie równomierny wzrost gęstości zaludnienia w całym profilu północnym. W południowym zaś zarysował się szybszy rozwój części zachodniej niż wschodniej. Ich powolny, ale systematyczny rozwój demograficzny (do połowy XX wieku) uległ radykalnej zmianie w latach 40. XX wieku. Wysiedlenie ludności rusińskiej spowodowało nie tylko gwałtowny spadek gęstości zaludnienia we wschodniej części regionu, lecz doprowadziło do całkowitego zaniku wielu wsi (1950 r.). Stąd też pod koniec XX wieku część wschodnia regionu (w profilu południowym) cechowała się wielokrotnie mniejszą koncentracją ludności niż część zachodnia.

Warto zauważyć, że obydwie analizowane profile gęstości zaludnienia przebiegają przez tereny wiejskie Karpat Polskich. Obszary te po drugiej wojnie światowej podlegały stosunkowo małym przemianom urbanizacyjnym, notowane były natomiast znaczne co do natężenia odpływu ludności do miast dużych, w tym na Górny Śląsk oraz do uprzemysławianych ośrodków średniej wielkości, w Polsce Południowo-Wschodniej.

Przemianom w rozmieszczeniu ludności w układzie horyzontalnym – równoleżnikowym, towarzyszył proces wyludniania się terenów wiejskich. Wyludnianie to nie obejmowało jednak całego regionu, nie miało też tak silnej dynamiki, z jaką wystąpiło w innych rejonach Polski, szczególnie mocno w latach 70. XX wieku. Proces regresu ludnościowego objął wówczas znaczne połacie Polski Wschodniej oraz Środkowej, dał o sobie znać także w terenach górskich Sudetów (Eberhardt, 1989).

W Karpatach Polskich (zwłaszcza w profilu południowym) obserwowano natomiast zjawisko redystrybucji ludności w profilu pionowym, dotyczącym rozmieszczenia ludności według wysokości nad poziomem morza. Zjawisko to polegało na przemieszczaniu się ludności wiejskiej z miejscowości położonych w wyższych partiach gór do obniżenń śródgórskich i dolin. Prowadziło to do koncentracji ludności w miejscowościach położonych na wysokości do około 400 m n.p.m. (Soja, 2008). Proces ten, określany też „schodzeniem ludności z gór”, wystąpił w Karpatach Polskich już pod koniec XIX wieku, a przybrał na sile w okresie międzywojennym (ryc. 4). Wsie położone do 400 m n.p.m. zanotowały w tamtym okresie wzrost gęstości zaludnienia o około 50 osób/km². Kontynuacja omawianego procesu w okresie powojennym doprowadziła do dalszego wzrostu zaludnienia na terenach położonych w dolinach i kotlinach śródgórskich do poziomu około 200 osób/km².

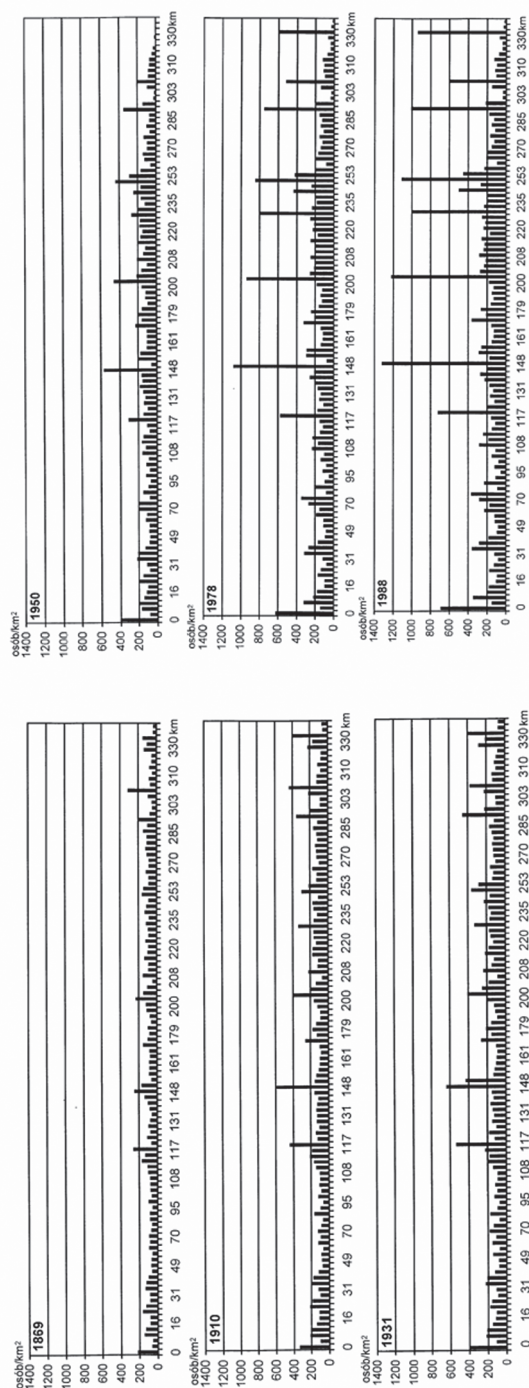
Na szczególną uwagę zasługuje profil wewnętrzny, powstały w oparciu o wytyczone w drugiej połowie XIX wieku linie kolejowe (ryc. 5). Obejmuje on 17 miast karpackich i położone między nimi tereny wiejskie. Obszary te w 1869 r. były słabo dostępne komunikacyjnie. Nie istniała jeszcze transversalna linia kolejowa. Procesy urbanizacyjne miały się dopiero rozpocząć na przełomie XIX i XX wieku. Budowa linii kolejowych zdecydowanie przyspieszyła procesy urbanizacyjne oraz industrializacyjne. W 1931 r. na profilu gęstości zaludnienia widoczny był już rozwój Limanowej (118 km), Nowego Sącza (148 km), Gorlic (201 km), Jasła (226 km), Krosna (251 km), Sanoka (290 km), Leska (306 km) i Ustrzyk Dolnych (334 km). Nastąpił też wzrost gęstości zaludnienia na terenach wiejskich, np. pomiędzy Limanową i Nowym Sączem, a szczególnie między miastami położonymi w Dołach Jasielsko-Sanockich. W drugiej połowie XX wieku (1950–1988) procesy urbanizacyjne zostały zintensyfikowane. W efekcie profil wewnętrzny uległ całkowitej zmianie. Wzrostowi gęstości zaludnienia w miastach towarzyszyła coraz większa koncentracja ludności na terenach wiejskich przylegających do miast. Wykonany profil wewnętrzny dla lat 1869–1988 pozwolił uchwycić moment rozpoczęcia, a później rozwoju procesów urbanizacyjnych w omawianym regionie. Wzdłuż tego profilu leży prawie połowa ogółu miast karpackich.

Ryc. 4. Gęstość zaludnienia terenów wiejskich Karpat Polskich w 1869 r. i 1931 r. według pięter wysokościowych nad poziomem morza

Źródło: opracowano na podstawie danych austriackiego (1869) i polskiego (1931) spisu ludności.

Etapy koncentracji ludności na urbanizujących się obszarach wiejskich Karpat Polskich układają się w wyraźny schemat (ryc. 6). Początki urbanizacji (na przełomie XIX i XX wieku) przyniosły przede wszystkim stopniową koncentrację ludności w miastach i systematyczny przyrost ludności w przestrzeni wiejskiej wokół miast (etap I). W miarę oddalania się od miasta gęstość zaludnienia zmniejszała się do punktu „przełamania”, czyli najniższej wartości gęstości zaludnienia, a następnie stopniowo wzrastała w kierunku kolejnego miasta. Kolejny, II etap rozwiniętej urbanizacji (połowa XX wieku) doprowadził do wzrostu gradientu zaludnienia na coraz wyższy poziom. Zaawansowanym procesom urbanizacji (III etap) towarzyszyła już suburbanizacja (koniec XX i początek XXI wieku). W zależności od wielkości miasta i jego funkcji można wyróżnić w tym etapie dwa typy rozkładu gęstości zaludnienia. Pierwszy dotyczy małych miast, gdzie gęstość zaludnienia rozkładała się prawie równomiernie, i drugi – średniej wielkości miast, które koncentrowały wokół siebie

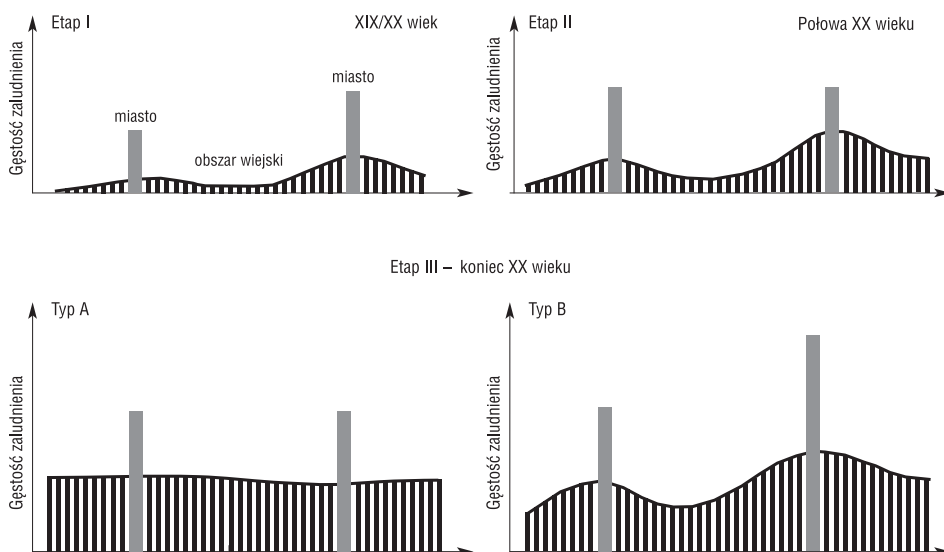

Ryc. 5. Gęstość zaludnienia miejscowości Karpat Polskich w profilu wewnętrznym w latach 1869–1988

Źródło: opracowano na podstawie danych austriackich (1869–1910) i polskich (1931–1988) spisów ludności.

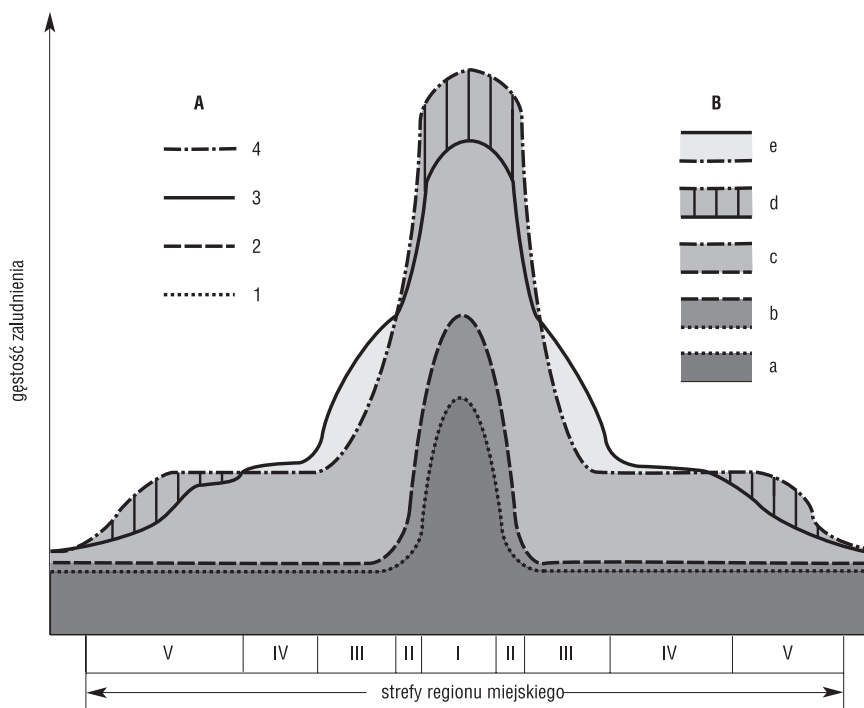
znacznie większą liczbę osób niż miasta małe, a gęstość zaludnienia również szybko wzrastała, szybciej niż we wsiach bardziej oddalonych od takich miast (ryc. 6).

Schemat etapów koncentracji ludności oddaje ogólną ideę redystrybucji osób zamieszkujących w obszarach podlegających po wojnie procesom intensywnej urbanizacji. Szczególnie intensywne procesy tej redystrybucji były i są notowane wokół miast średniej wielkości, licznie występujących w Karpatach Polskich. Procesy te zaprezentowano na rycinie 7, która dotyczy zmian profilu gęstości zaludnienia w mieście średniej wielkości i jego strefie peryferyjnej, poczynwszy od lat 70. XIX wieku po czasy współczesne. Zgodnie z zaprezentowanym wyżej procesem koncentracji na urbanizujących się obszarach wiejskich Karpat Polskich nie było do okresu międzywojennego zasadniczych zmian w przebiegu profilu gęstości zaludnienia miasta średniej wielkości. Zmiany te były nieduże, zwłaszcza w strefie peryferyjnej miasta tego typu. W omawianym okresie rosła w miarę dynamicznie gęstość zaludnienia jedynie w samym mieście (współcześnie miasto centralne) i już znacznie wolniej w jego ówczesnej strefie przedmiejskiej (obecnie jest to strefa wielkich osiedli mieszkaniowych, które po drugiej wojnie światowej były budowane przede wszystkim w bezpośrednim sąsiedztwie miasta centralnego, czyli w jego strefie przedmiejskiej). Tereny poza strefą przedmiejską do drugiej wojny były stosunkowo słabo skomunikowane z miastem, nie podlegały też znacznieszym przemianom ludnościowym. Mieszkańcy peryferii wiejskich zamieszkujący przeludnioną agrarnie wieś, aż do początków lat 30. XX wieku masowo udawali się na emigrację zagraniczną, głównie do Stanów Zjednoczonych.

Ryc. 6. Etapy koncentracji ludności na urbanizujących się obszarach wiejskich

Źródło: Soja, 2008.

Ryc. 7. Zmiany profilu gęstości zaludnienia w mieście średniej wielkości i jego strefie peryferyjnej od lat 70. XIX wieku do pierwszej dekady XXI wieku

Objaśnienia: A – profile gęstości zaludnienia: 1 – lata 70. XIX wieku, 2 – lata 30. XX wieku, 3 – lata 80. XX wieku, 4 – pierwsza dekada XXI wieku; B – zmiany gęstości zaludnienia: a – do lat 70. XIX wieku, b – od lat 70. XIX wieku do lat 30. XX wieku, c – od lat 30. XX wieku do lat 80. XX wieku, d – od lat 80. XX wieku do końca pierwszej dekady XXI wieku (wzrost ludności – suburbanizacja), e – od lat 80. XX wieku do końca pierwszej dekady XXI wieku (depopulacja). Strefy regionu miejskiego: I – miasto centralne, II – wielkich osiedli mieszkaniowych, III – suburbanalna (osiedli jednorodzinnych), IV – podmiejska, V – dojazdów do pracy.

Źródło: opracowanie własne.

W okresie realnosocjalistycznym miasta średniej wielkości objęły silne procesy industrializacji i towarzyszącej jej tzw. ułomnej urbanizacji. Polegała ona na nienadążaniu urbanizacji za procesem dynamicznego uprzemysłowienia. Zaowocowało to szybkim, ale chaotycznym rozwojem miast, które rozrastały się przestrzennie i demograficznie dzięki budowie dużych osiedli mieszkaniowych, od drugiej połowy lat 60. XX wieku, tzw. „blokowisk” z wielkiej płyty. Pomimo stosunkowo dużej dynamiki przyrostu zasobów mieszkaniowych proces rozbudowy miast nie nadążał za szybko postępującą budową dużych kombinatów przemysłowych, co zrodziło zjawisko dużych dojazdów mieszkańców wsi do omawianych miast. Zjawisko to nasilało się aż do

połowy lat 80. XX wieku i obejmowało swoim zasięgiem miejscowości wiejskie położone coraz dalej. W Karpatach Polskich procesy te ujawniły się szczególnie mocno w takich ośrodkach miejskich, jak: Nowy Targ, Nowy Sącz, Gorlice, Krosno, Jasło, Sanok, a na zachodzie wystąpiły też w mniejszych miastach, takich jak: Andrychów, Kęty i Wadowice. Powstające duże „zlewnie dojazdów do pracy” sprzyjały dynamicznemu wzrostowi ludności wiejskiej, która w strefach dojazdów zamieniała się szybko z ludności rolniczej w chłopów-robotników. Prowadziło to do powstawania dużych jak na miasta średniej wielkości regionów miejskich, przekształcających się w funkcjonalne regiony miejskie, a więc miasta otoczone rozległymi, sięgającymi dziesiątków kilometrów, strefami dojazdów do pracy. Badania prowadzone pod kierunkiem A. Zborowskiego (2009) pozwoliły na ustalenie liczby ludności takich wybranych karpaccich regionów miejskich. Na przykład strefa dojazdów do pracy w Nowym Sączu liczyła w 2000 r. 135 tys. osób, a niewiele mniejszą posiadało Krosno – 116 tys. osób. Mniejsze strefy, choć liczące co najmniej tyle samo ludności co miasta centralne, posiadały: Gorlice, Jasło, Sanok, Andrychów, Wadowice i szereg mniejszych przemysłowych miast karpaccich. Zatem charakterystyczną cechą profilu gęstości zaludnienia miasta w okresie realnosocjalistycznym był z jednej strony dynamiczny przyrost gęstości zaludnienia w samym mieście (głównie w jego strefie wielkich osiedli mieszkaniowych), a z drugiej – znaczny też przyrost liczby mieszkańców w strefie dojazdów.

Profil ten podczas transformacji uległ znacznym zmianom. W mieście centralnym i strefie bloków nastąpiły bowiem procesy depopulacji, powiązane z restrukturyzacją przemysłu. Część mieszkańców, w dużej mierze pochodząca ze wsi, powróciła w swoje rodzinne strony. Z kolei ci, którzy na procesach transformacji skorzystali i materialnie awansowali, w części opuścili blokowiska i przenieśli się do osiedli suburbanalnych. Osiedla takie zaczęły powstawać od końca lat 90. ubiegłego wieku wokół wszystkich miast średniej wielkości w Polsce, w tym i w Karpatach Polskich. Mieszkańcy osiedli suburbanalnych (ale też i domów jednorodzinnych, budowanych w strefie przedmiejskiej) podlegali podobnym mechanizmom migracyjnym, w ramach procesów suburbanizacji, jak mieszkańcy dużych ośrodków miejskich.

Profil gęstości zaludnienia miasta uległ zmianom w swej części najbardziej peryferyjnej. Na skutek utraty dogodnych połączeń z miastem centralnym, a także dużej skali bezrobocia (które objęło zwłaszcza wspomnianych chłopów-robotników), peryferyjne wsie zaczęły się powoli wyludniać, przede wszystkim poprzez exodus za granicę młodych mieszkańców, pozbawionych perspektyw pracy w mieście, oraz wyjazdy młodzieży w celu kształcenia się do ośrodków akademickich.

W porównaniu z górskimi regionami Europy Karpaty Polskie są regionem gęsto zaludnionym. Wyróżniają się między innymi tym, że gęstość zaludnienia jest w omawianym regionie wyższa niż przeciętnie w Polsce. Poza Słowenią i Węgrami jest to zjawisko niespotykane w Europie. Tę wysoką gęstość zaludnienia Karpaty Polskie zawdzięczają utrzymującemu się przez dziesięciolecia stałemu rozwojowi demograficznemu. Chociaż, podobnie jak góry Europy Zachodniej, podlegały one depopulacji, to regres demograficzny był tu dużo mniejszy niż na Zachodzie. Przyczyn tego

stanu można dopatrywać się między innymi w długo utrzymujących się wysokich wskaźnikach płodności kobiet, które po dziś dzień należą do najwyższych w Polsce.

Na proces redystrybucji ludności Karpat Polskich istotny wpływ miały wysiedlenia ludności rusińskiej, które doprowadziły w części wschodniej regionu do całkowitego wyludnienia wsi. Proces ten znacznie wpłynął na zmianę układu i koncentrację ludności między częścią zachodnią a wschodnią omawianego regionu. Po drugiej wojnie światowej hamująco na odpływ ludności działał proces industrializacji, który w Karpatach Polskich przyczynił się do powstania rozległych stref dojazdów do pracy. To z kolei sprzyjało tworzeniu się szeregu regionów miejskich (przede wszystkim wokół miast średniej wielkości), które cechowały się dość wysoką gęstością zaludnienia także w ich częściach peryferyjnych. Rozmieszczenie ludności modyfikowała rzeźba terenu, co w skali lokalnej prowadziło do uruchomienia pod koniec XIX wieku tzw. zjawiska schodzenia mieszkańców z wyższych partii gór do dolin i kotlin śródgórskich. Proces ten również przez cały wiek XX modyfikował dynamikę zmian zaludnienia terenów wiejskich Karpat w układzie pionowym.

Literatura

- Bromek K., 1964, *Rozwój demograficzny regionu Krakowa w okresie od 1869 do 1950*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 9.
- Długosz Z., Soja M., 1990, *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi regionu „Beskidu Niskiego”*, [w:] *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej*, Biuletyn Informacyjny, 3, IGiPZ PAN, R.P.B.P. 03.5, Warszawa.
- Długosz Z., Soja M., 1995, *Ludność*, [w:] *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, J. Warszyńska (red.), Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 148.
- Górka Z., 1990, *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi „Regionu Żywiecczyzny”*, [w:] *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej*, Biuletyn Informacyjny, 3, IGiPZ PAN, R.P.B.P. 03.5, Warszawa.
- Guzik Cz., 1990, *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w regionie Podhala*, [w:] *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej*, Biuletyn Informacyjny, 3, IGiPZ PAN, R.P.B.P. 03.5, Warszawa.
- Guzik Cz., Zborowski A., 1989a, *Procesy wyludniania się wsi polskiej na przykładzie Karpat*, [w:] *Materiały Pokonferencyjne Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w ramach tematu RPB, 21*, Akademia Rolniczo-Techniczna w Olsztynie, Olsztyn.
- Guzik Cz., Zborowski A., 1989b, *Relation Between Land Use and Demographical Changes in Polish Carpathians in the 70s.*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 76.
- Jelonek A., 1990a, *Depopulation of rural areas in South-Eastern Poland*, [w:] *The processes of depopulation of rural areas in Central and Eastern Europe*, Conference Papers 8, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Jelonek A., 1990b, *Wybrane zagadnienia wyludniania się wsi w Karpatach*, [w:] *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej*, Biuletyn Informacyjny, 3, IGiPZ PAN, R.P.B.P. 03.5, Warszawa.
- Kubijowicz W., 1925, *Rozmieszczenie ludności i kultur w Karpatach Wschodnich*, Orbis, Kraków.
- Mountain Areas in Europe. Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries*, Final report, January 2004, NORDREGIO.
- Ormicki W., 1934, *Rozmieszczenie ludności wiejskiej i lokalizacja przemysłu w Polskich Karpatach Zachodnich*, Wiadomości Geograficzne, nr. 5–9.
- Ormicki W., 1937, *Granice współczesnej pojemności ludnościowej w województwie krakowskim*, Instytut Badań Spraw Narodowościowych, Prace Wydziału Populacyjno-Migracyjnego, nr 4, Warszawa.
- Poursin J. M., 1971, *La population mondiale*, Editions du Seuil, Paris.
- Sawicki L., 1910, *Rozmieszczenie ludności w Karpatach Zachodnich*, Nakładem Akademii Umiejętności, Kraków, nr 69.
- Soja M., 1991, *La depopulation des campagnes en Auvergne et dans les Carpates de Pologne*, [w:] *Developpement regional en moyenne montagne Carpates – Massif Central*, CERAMAC, Clermont-Ferrand.
- Soja M., 2001, *Zmiany zaludnienia Łemkowszczyzny w latach 1869–1998*, [w:] B. Kortus (red.), *Człowiek i przestrzeń*, Profesorowi Adamowi Jelonkowi w 70. rocznicę urodzin, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.
- Soja M., 2002, *New Trends in Population of Rural Areas of the Carpathian Mts. During Transition Period of Poland*, Biuletyn Geograficzny, 1, Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Soja M., 2004, *La situation démographique des Carpates au tournant des XXe et XXIe siècles*, [w:] K. Krzemień (red.), *Les transformations du milieu montagnard – Carpates, Massif Central et autres montagnes d'Europe*, Prace Geograficzne, 113, Instytut de Géographie et d'Aménagement du Territoire, Université Jagellone, Kraków.
- Soja M., 2008, *Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku*, IGiGP UJ, Kraków.
- Szymańska D., 2009, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zborowski A., 1990, *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi „Regionu Zasania”*, [w:] *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce Południowo-Wschodniej*, Biuletyn Informacyjny, 3, IGiPZ PAN, R.P.B.P. 03.5, Warszawa.
- Zborowski A., 1992, *Wybrane zagadnienia dynamiki ludności w Karpatach Polskich w mikroskali*, Sbornik referatu 9. Severomorawského Demografického Kolokvia, Bruntal-Opole.
- Zborowski A., 1995, *Zróźnicowanie społeczno-gospodarcze Karpat Polskich w świetle urbanizacji*, [w:] J. Warszyńska (red.), *Karpaty Polskie. Przyroda, człowiek i jego działalność*, UJ, Kraków.
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*, IGiGP UJ, Kraków.
- Zborowski A., 2009, *Zmiany zasięgu oddziaływania miast w Polsce w okresie transformacji systemowej, na przykładzie dojazdów do pracy*, [w:] Z. Górka i A. Zborowski (red.), *Człowiek i rolnictwo*, IG i GP UJ, Kraków.